

VỀ VẤN ĐỀ DỊCH TÁC PHẨM TRIẾT HỌC MARX- LENIN TỪ TIẾNG NGÀ

NGUYỄN GIA THO^(*)

Trong bài viết này tác giả đề cập đến hai vấn đề cơ bản: 1) Những vấn đề nảy sinh trong quá trình dịch các tác phẩm triết học, trong đó tác giả đưa ra khái niệm “độ vênh” của các nền văn hoá như là một trong những khó khăn khách quan của việc dịch, ngoài ra tác giả cũng chỉ ra một số nguyên nhân chủ quan của dịch giả dẫn đến việc dịch không chính xác; 2) Một số thực trạng của các văn bản dịch các tác phẩm triết học Marx-Lenin ở nước ta hiện nay. Trong phần này tác giả chỉ ra một số đoạn văn bản dịch không chính xác trong tác phẩm “C. Mác và Ph. Ăngghen toàn tập” và trong “Bút ký triết học” của V. I. Lenin và đồng thời đưa ra cách dịch của mình. Cuối cùng, tác giả kiến nghị một số giải pháp khắc phục.

Vấn đề dịch thuật là một trong những vấn đề có tầm quan trọng lớn trong giao lưu văn hoá nói chung và trong nghiên cứu, giảng dạy nói riêng, đặc biệt là những vấn đề triết học Marx-Lenin ở nước ta hiện nay, khi mà Đảng và Nhà nước ta lấy chủ nghĩa Marx-Lenin và tư tưởng Hồ Chí Minh làm nền tảng hệ tư tưởng. Hơn nữa, việc dịch các tác phẩm triết học có ý nghĩa đặc biệt quan trọng ở các nước đang phát triển. Dịch có tầm quan trọng đặc biệt vì có dịch đúng thì nghiên cứu giảng dạy mới đúng với nội dung tư tưởng của văn bản và có chất lượng.

Người ta thường nói “dịch” tức là “diệt”, nhưng không thể không dịch vì văn hoá thế giới đa dạng, phong phú mà muốn giao tiếp, trao đổi thì phải

dịch, hơn nữa, đời của mỗi người rất ngắn để có thể làm chủ được nhiều ngôn ngữ trên thế giới nên đa số phải đọc qua bản dịch.

1. Những vấn đề nảy sinh trong quá trình dịch

Dịch không chỉ đơn giản là chuyển nghĩa các từ một cách máy móc từ thứ tiếng này sang thứ tiếng khác cần dùng và lắp ghép các từ vào câu và đoạn văn. Vì nếu có thể làm được như vậy, người ta có thể lập chương trình cho máy tính để giảm nhẹ phần công việc nặng nhọc nhưng cũng không kém phần hứng khởi này. Không biết liệu người ta có thể lập được chương trình dịch cho máy tính hay không, nhưng theo tôi dù con người có thể máy móc hoá được công việc đó

(*) PGS. TS., Viện Triết học, Viện Khoa học xã hội Việt Nam.

thì chất lượng cũng không thể bằng con người tự làm. Vì sao như vậy? Vì có nhiều từ thuộc một thứ tiếng không chỉ có một nghĩa, và nhiều khi một nghĩa (một khái niệm) lại có thể được biểu hiện bởi nhiều từ khác nhau (từ đồng âm khác nghĩa và khác âm đồng nghĩa). Ví dụ như trong tiếng Việt, chỉ một khái niệm “người đàn bà sinh con và nuôi con” có biết bao nhiêu từ để chỉ: mẹ, má, mợ, bầm, bu,... Hay từ “nước” có thể là sự thể hiện khái niệm “tổ quốc”, cũng còn có nghĩa là một hợp chất được tạo thành từ hai nguyên tử hydro và một nguyên tử oxygen... Ngoài ra, trong mỗi thứ tiếng cấu trúc ngữ pháp có một kiểu riêng.

Ví dụ, trong tiếng Nga từ мир (mir) có thể có nghĩa là “thế giới” mà cũng có nghĩa là “hoà bình”. Vì thế, khi dịch chúng ta phải xem từ đó đặt trong câu nào, nghĩa chung của câu đó nói về điều gì, và sau khi biết được điều đó, chúng ta mới có thể xác định đúng được nghĩa nào được sử dụng trong đoạn văn đã cho.

Cũng cần phải khẳng định rằng, dịch thuật đối với ngôn ngữ khoa học tự nhiên (toán, lý, hoá,...) dễ thực hiện hơn là đối với các ngôn ngữ khoa học xã hội và nhân văn rất nhiều, vì các thuật ngữ, khái niệm đó thường chỉ có một nghĩa và các văn bản đó thường chứa đựng nhiều công thức (các công thức là ngôn ngữ quốc tế mà tất cả những ai hiểu biết khoa học đó đều hiểu). Nhưng đối với các khoa học xã hội và nhân văn thì việc dịch khó hơn rất nhiều. (Cũng có lẽ vì vậy mà các khoa học tự nhiên nước ta ít lạc hậu so với thế giới hơn là các khoa học xã hội và nhân văn?). Ngoài những lý do đã nói ở trên liên quan đến ngôn ngữ, thì còn một nguyên nhân nữa là: các tri thức khoa học xã hội và nhân văn mang đặc thù văn hoá rất lớn, đến nỗi là có những hiện

tượng văn hoá xã hội ở nước hoặc vùng này là bình thường (dễ hiểu) đối với người bản xứ, thì đối với những người thuộc nước khác hoặc vùng khác, châu lục khác lại không hiểu nổi hoặc rất khó hiểu. Và, tất cả những khác biệt đó được phản ánh vào trong ngôn ngữ.

Trong số các khoa học xã hội và nhân văn, ngoài thơ ca ra, theo ý kiến của tôi, thì dịch các văn bản triết học là khó hơn cả, vì bản thân triết học là một hệ thống tri thức trừu tượng hơn so với tri thức trong các khoa học xã hội và nhân văn khác (văn học, lịch sử,...). Trong số các điều kiện để dịch giả nâng cao được chất lượng dịch thì theo tôi, ngoài những yếu tố khác - ví dụ như trình độ ngoại ngữ, yếu tố “hiểu” văn bản là rất quan trọng, thì một bản dịch không thể được coi là “thoát”, nếu người dịch không hiểu tốt văn bản liên quan đến một chuyên ngành nhất định. Vậy để dịch tốt, người dịch cần phải hiểu tốt tri thức chuyên ngành liên quan đến văn bản cần dịch. Ngoài ra, trong công việc dịch thuật, ngoài việc hiểu tốt ngoại ngữ, người dịch cũng cần có vốn từ tiếng Việt phong phú (trong khuôn khổ bài viết này, chúng tôi nói về việc dịch tiếng nước ngoài sang tiếng Việt). Vì nếu không có vốn tiếng Việt tốt, thì có thể người dịch hiểu rất rõ văn bản tiếng nước ngoài, nhưng khi chuyển sang tiếng Việt lại lúng củng, khó hiểu, và do đó làm cho người đọc bản dịch không hiểu đúng được văn bản. Tất nhiên khi nói như vậy là người viết đã loại trừ những trường hợp khi mà trong tiếng Việt không có từ thích hợp do nguyên nhân là có “độ vênh” giữa các nền văn hoá^(*). Về vấn đề

(*) Tôi dùng thuật ngữ “độ vênh” giữa các nền văn hoá để nói về sự khác biệt hay không tương đồng giữa các nền văn hoá (được thể hiện ở nhiều lĩnh

này tôi có suy nghĩ là, các vùng địa lý càng xa nhau, thì “độ vênh” giữa các nền văn hoá thuộc các vùng đó càng lớn. Giữa Việt Nam và Trung Quốc, vì gần nhau về địa lý và có sự giao lưu thường xuyên, nên có những sự tương đồng nhất định về văn hoá, và do đó sự khác biệt trong ngôn ngữ (thể hiện ở cấu trúc ngữ pháp, ngữ âm,...) nhỏ hơn rất nhiều so với sự khác biệt giữa các ngôn ngữ của các nước châu Âu so với tiếng Việt, nhưng giữa các ngôn ngữ của các nước châu Âu với nhau thì sự khác biệt là rất nhỏ. Chính vì vậy mà việc dịch các ngôn ngữ của các nước châu Âu sang nhau thuận lợi hơn rất nhiều so với dịch các ngôn ngữ của các nước châu Âu sang các ngôn ngữ của các nước châu Á, trong đó có tiếng Việt. Nói về “độ vênh” giữa các nền văn hoá, tôi nhớ lại những ngày đầu tiếp xúc với môn kinh tế học chính trị (phần “tư bản chủ nghĩa”) đã rất khó khăn để hiểu được chữ “tư bản”. Vì chữ này được dịch từ các ngôn ngữ của các nước châu Âu qua tiếng Hán và từ đó được sử dụng qua âm Hán - Việt. Nhưng chữ đó đối với người châu Âu thì lại rất dễ hiểu. (Từ “tư bản” gốc la tinh là *capitalis*, có nghĩa là “bộ phận chính”, “gốc”- khi sang tiếng Anh: *capital*- có nghĩa trực tiếp là “vốn”. Cũng cần nói thêm là chính vì K. Marx lấy tên bộ sách của mình là “*Capital*” (“vốn”) mà tránh được sự kiểm duyệt của các chính phủ tư sản hồi đó, vì những nhà kiểm duyệt lúc đó tưởng nhầm là cuốn sách dạy kinh doanh!)

Ngoài ra còn có trường hợp là trong quá trình dịch, dịch giả nhiều khi không biết chuyển tải thuật ngữ cần dịch sang tiếng “của mình” bằng từ nào, vì trong

vực trong đó có ngôn ngữ), ví dụ, giữa ngôn ngữ của các nước châu Âu và châu Á.

kho từ vựng của “tiếng mình” không có (do có “độ vênh” giữa các nền văn hoá).

2. Một số thực trạng về bản dịch các tác phẩm kinh điển của triết học Marx- Lenin từ tiếng Nga ở nước ta

Nghiên cứu một tư tưởng triết học của một nhà triết học nào đó phải căn cứ vào văn bản các tác phẩm mà phân tích, đánh giá, xem xét. Và chỉ có thể hiểu đúng được, nếu có thể đọc được các văn bản bằng các thứ ngôn ngữ mà nhà triết học đó thể hiện. Nhưng trong đa số trường hợp thì có không nhiều người làm được việc đó, phần lớn là đọc qua bản dịch. Vậy, chất lượng dịch sẽ là điều kiện cần thiết trước tiên để có thể hiểu đúng được tư tưởng của nhà triết học-tác giả của văn bản đó, và đồng thời cũng là điều kiện đầu tiên có tính quyết định đến việc nghiên cứu, giảng dạy môn học đó. Vậy thực trạng các văn bản dịch các tác phẩm kinh điển của triết học Marx-Lenin ra sao? Đây là một vấn đề lớn không những so với khuôn khổ của bài viết này mà cả với sự hiểu biết rất hạn chế của tôi về vấn đề này. Ở đây tôi chỉ dám mạnh dạn góp một ý hết sức nhỏ nhoi vào vấn đề hết sức to lớn này.

Như chúng ta biết thì việc dịch các tác phẩm kinh điển của triết học Marx - Lenin đã được các thế hệ đi trước thực hiện, và chủ yếu được dịch từ tiếng Nga (đặc biệt là các tác phẩm của Lenin) và một số được dịch từ tiếng Đức. Các bản dịch hiện nay đang có nhìn chung là tốt, nhưng cũng không phải là không có sai sót. Qua quá trình học tập và nghiên cứu, tôi cũng đã nhận ra một số chỗ trong các tác phẩm kinh điển của triết học Marx-Lenin được dịch không sát. Bản thân tôi không đi theo chuyên ngành này, vì vậy cũng không thể “thấy”

được một cách đầy đủ, nhưng cũng cố gắng mạnh dạn “biết gì nói nấy”.

Nhìn chung thì việc dịch các tác phẩm kinh điển của triết học Marx-Lenin được thể hiện chủ yếu trong các bộ “C.Mác và Ph. Ăngghen toàn tập” và “V.I. Lê nin Toàn tập” được xuất bản bằng tiếng Việt hiện nay là tốt, nó đã cung cấp tư liệu cho việc nghiên cứu toàn diện và sâu sắc chủ nghĩa Marx - Lenin ở nước ta trong khoảng nửa thế kỷ qua. Tuy nhiên rất có thể không phải là do tất cả những người có chuyên môn triết học thực hiện công việc dịch thuật, và lại đó chỉ là giả thuyết của tôi, vì trong các tác phẩm kinh điển đó không có tên người dịch. Do đó mà kết quả là có những chỗ dịch không chính xác hoặc không “thoát” mà chúng ta không biết do ai làm.

Trường hợp đầu tiên tôi muốn dẫn ra để các đồng nghiệp xem xét là ở tập 3 của tác phẩm “C.Mác và Ph. Ăngghen toàn tập”, Nxb. Chính trị quốc gia, Hà Nội, 1995, trang 3 có viết: “C. Mác – luận cương về Phoi-ơ-bắc” (2, tr.3). Chữ tiếng Nga của cụm từ trên như sau: “C. Mác luận cương về Phoi-ơ-bắc” (1, tr.3). Theo ý kiến của tôi, chữ “luận cương” trong trường hợp này được dịch không đúng. Nếu muốn chính xác hơn, theo ý kiến của một số người, cần đối chiếu bản tiếng Đức. Nhưng theo tôi, dịch không đúng xét ngay theo tiếng Việt. Vì chữ “luận cương” theo tiếng Việt thường nói về một vấn đề lớn, một chương trình, ví dụ “luận cương của Đảng về cách mạng dân tộc dân chủ nhân dân”. Trong “Từ điển tiếng Việt” do Nguyễn Như Ý chủ biên, Nxb. Văn hoá Thông tin ấn hành năm 1998, trang 1059 có viết: “Luận cương – dt - Đề cương về những vấn đề đường lối và nhiệm vụ chính trị: *luận*

cương chính trị”. Nhưng ta thấy nội dung mà Marx trình bày ở đây chỉ bao gồm 11 “luận điểm” nói về những hạn chế của chủ nghĩa duy vật cũ nói chung và chủ nghĩa duy vật L. Feuerbach nói riêng đồng thời nói về đặc điểm khác biệt của chủ nghĩa duy vật mới. Như vậy theo tôi đoạn văn đó có lẽ nên dịch là “một số luận điểm của C.Mác về Phoi-ơ-bắc” hoặc có thể dịch là “C.Mác - Một số luận điểm về Phoi-ơ-bắc” thay cho cụm từ “luận cương về Phoi-ơ-bắc” thì sát với nội dung văn bản hơn^(*).

Một điểm nữa cần lưu ý là ở trong tác phẩm “Hệ tư tưởng Đức”. Chúng ta biết rằng, trong “Hệ tư tưởng Đức” chủ nghĩa duy vật lịch sử của Marx thể hiện như là một lý luận triết học khoa học cho phép nhìn thấy sự phát triển tương lai của xã hội nhờ vào việc nghiên cứu hiện tại và các khuynh hướng phát triển của nó. Do vậy, chủ nghĩa cộng sản, theo Marx và Engels - đó không chỉ là tương lai thay thế chế độ tư bản theo qui luật, đó còn là đồng thời cả sự vận động của hiện thực, và sự vận động của hiện thực đó đang diễn ra. Về vấn đề này ở trang 34, bản tiếng Nga, “C.Mác và Ph.Ăngghen toàn tập” có viết: “коммунизм для нас не состояние, которое должно быть установлено, не идеал, с которым должна сообразоваться действительность. Мы называем коммунизмом действительное движение, которое уничтожает теперешнее состояние. Условия этого движения порождены имеющейся теперь налицо предпосылкой” (1, tr.34).

Ở đây, Marx và Engels muốn nói về sự vận động của qui luật khách quan trong sự phát triển của chủ nghĩa tư

(*) Những chữ gạch chân là tác giả muốn nhấn mạnh.

bản tất yếu dẫn đến chủ nghĩa cộng sản và sự vận động đó đang diễn ra trong hiện thực. Tuy nhiên bản dịch tiếng Việt lại dịch là: “Đối với *chúng ta* (theo tôi, phải là *chúng tôi* - vì các tác giả là Marx và Engels), chủ nghĩa cộng sản không phải là một trạng thái cần phải sáng tạo ra, không phải là một lý tưởng mà hiện thực phải khuôn theo. *Chúng ta* gọi chủ nghĩa cộng sản là một *phong trào* hiện thực, nó xoá bỏ trạng thái hiện nay. Những điều kiện của *phong trào* ấy là do những tiền đề hiện đang tồn tại đẻ ra” (2, tr.51).

Chúng tôi dịch là: “Chủ nghĩa cộng sản đối với *chúng tôi* (ý nói là K. Marx và F. Engels - NGT) không phải là một tình trạng cần phải sáng tạo ra, không phải là một lý tưởng mà hiện thực phải tương ứng, hoặc khuôn theo. *Chúng tôi* gọi sự *vận động* của hiện thực đang tiêu diệt tình trạng hiện nay - là chủ nghĩa cộng sản. Những điều kiện của sự *vận động* này do tiền đề hiện đang tồn tại, đẻ ra...”.

Như trên tôi đã nói, giữa tiếng Nga và tiếng Đức có “độ vênh” về văn hoá rất nhỏ so với “độ vênh” giữa tiếng Việt với tiếng Nga và tiếng Việt với tiếng Đức. Và cứ giả sử rằng giữa tiếng Nga và tiếng Đức có “độ vênh” nhất định đi nữa thì căn cứ vào nghĩa của toàn đoạn văn và tư tưởng chủ đạo của Marx và Engels trong tác phẩm này cũng không thể dịch là: “chủ nghĩa cộng sản là một *phong trào* hiện thực” như là bản dịch hiện nay đã có. Có lẽ dịch giả chọn không đúng nghĩa của từ движение vì từ này theo “Từ điển Nga-Việt”, quyển gồm 43 000 từ gồm 2 tập, được xuất bản năm 1979, tại Moskva, trang 202, tập I, có nói đến nhiều nghĩa, trong đó có hai nghĩa mà tác giả lẫn lộn là *vận động* và *phong*

trào. (Và cũng do đó tôi đoán là tác phẩm này được dịch từ bản tiếng Nga).

Một vấn đề nữa cũng cần phải lưu ý là một số đoạn dịch trong tác phẩm “Bút ký triết học” của V. I. Lenin chưa được chuẩn xác. Ví dụ ở trang 202-203 trong “V. I. Lê nin toàn tập”, tập 29, Nxb. Tiến Bộ, M.: 1981, có một đoạn được in bằng chữ in hoa to như sau: “hoạt động thực tiễn của con người phải làm cho ý thức của con người lặp đi lặp lại hàng nghìn triệu lần những hình tượng logic khác nhau, để cho những hình tượng này có thể có được ý nghĩa những công lý” (3, tr.202-203).

Đối chiếu với bản tiếng Nga, ta thấy, ở trang 172, quyển tiếng Nga, в. и. ленин “ философские тетради – москва - 1978 có đoạn viết: “... практическая деятельность человека миллиарды раз должна была приводить сознание человека к повторению разных логических фигур дабы эти фигуры могли получить значение аксиом” (4,172).

Ở đoạn này Lenin muốn nói đến vai trò của hoạt động thực tiễn của con người trong việc hình thành nên những hình thức suy luận logic, cụ thể là muốn nói đến các dạng hình (hoặc loại hình) tam đoạn luận và tính đúng đắn của chúng đã được hoạt động thực tiễn của con người kiểm nghiệm hàng nghìn triệu lần. Tuy nhiên đáng lẽ phải dịch là các dạng hình logic thì dịch giả nào đó lại dịch là những hình tượng logic. Đáng lẽ cần phải dịch là dạng hình, thì dịch giả nào đó lại dịch là hình tượng. Chữ фигура theo “Từ điển Nga – Việt” hai tập gồm khoảng 43.000 từ do Nhà xuất bản “русский язык”, москва ấn hành năm 1979 (xem trang 523-524-quyển tập II) có nhiều nghĩa, trong đó phải nói đến

hai nghĩa chủ yếu mà dịch giả lẫn lộn, một nghĩa là “hình dáng” và một nghĩa trong văn học là “hình ảnh” ở đây rõ ràng là dịch giả bị lẫn lộn với nghĩa trong văn học - nghệ thuật của từ đó. Còn chữ аксиома lại được dịch là công lý, nghĩa sai về cơ bản vì ở đây Lenin muốn nói đến tính chân thực của các dạng hình logic là có tính tiên đề, tức chúng đúng một cách hiển nhiên (do được kiểm nghiệm bởi hoạt động thực tiễn hàng nghìn triệu lần của con người), chứ không phải là công lý, dịch giả đã lẫn lộn thuật ngữ toán học và logic học với thuật ngữ của luật học!

Chúng tôi xin dịch đoạn trên là: “... hoạt động thực tiễn của con người phải làm cho ý thức của con người lặp đi lặp lại hàng nghìn triệu lần những dạng hình logic khác nhau, để cho những dạng hình này có thể có được ý nghĩa của những tiên đề”. Cũng có thể thay chữ “dạng hình” bằng “loại hình” như một số tác giả hiện nay vẫn dùng trong một số giáo trình “Logic hình thức”, nhưng không thể dùng chữ “hình tượng”, vì chúng ta nên lưu ý là tư duy logic khác về chất so với kiểu tư duy hình tượng của văn học - nghệ thuật.

Vấn đề dịch không chuẩn xác không chỉ tồn tại trong các văn bản dịch các tác phẩm kinh điển của triết học Marx-Lenin, mà còn có thể thấy được ở một số văn bản dịch về lịch sử triết học phương Tây, vì lịch sử triết học phương Tây, nhất là Triết học Cổ điển Đức, các thuật ngữ cũng như nội dung tư tưởng của nó khó hiểu hơn nhiều^(*). Tuy nhiên, trong khuôn

khố của bài viết này, việc bàn thêm về những vấn đề đó sẽ là quá lan man.

Khi tôi đề xuất ý kiến này, có người cho rằng những cụm từ, thuật ngữ dịch không chuẩn đành phải chấp nhận, khi trích dẫn phải theo nguyên văn bản dịch tiếng Việt, điều đó đúng về nguyên tắc. Nhưng nếu cứ để nguyên như vậy thì một cái sai sẽ kéo theo việc hiểu không đúng văn bản của hàng loạt người, hàng loạt thế hệ. Theo tôi, việc dịch có sai sót là không thể tránh khỏi, nhưng nếu những sai sót được nhận ra thì nên có những biện pháp khắc phục, ví dụ như có thể đính chính mỗi lần tái bản.

Có thể nói, dịch thuật các văn bản triết học là một công việc có tầm quan trọng đặc biệt vì nó là cơ sở đầu tiên cho quá trình nghiên cứu và giảng dạy triết học một cách đúng đắn. Nếu công việc này không được thực hiện một cách nghiêm túc và nếu không nâng cao được chất lượng dịch một cách tốt nhất, dịch dễ dãi và dịch ẩu sẽ có ảnh hưởng không tốt đến giao lưu văn hoá nói chung và công việc nghiên cứu, giảng dạy nói riêng. Những trường hợp tôi dẫn ra ở trên chỉ là do ngẫu nhiên mà phát hiện ra, vậy không biết có còn những trường hợp nào tương tự nữa hay không?

TÀI LIỆU THAM KHẢO

1. К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинение. Т.3. Издательство Политической Литературы. М.: 1961.
2. С. Мác và Ph. Ăngghen toàn tập. Tập 3. H.: Chính trị quốc gia, 1995.
3. V. I. Lê nin toàn tập. Tập 29. H.: Chính trị quốc gia, Sự thật, 1981.
4. В. И. Ленин. Философские Тетради. М.: 1978.

(*) Xin xem: Phạm Chiến Khu. Một số ý kiến về bản dịch thuật và chú giải tác phẩm "Bách khoa thư các khoa học Triết học I, phần logic học" của Hegels của dịch giả Bùi Văn Nam Sơn, *Tạp chí Triết học*, số 6/2011.